

ETIČKI NATURALIZAM KAO EKOTEORIJA (O natuknicama u Politeovim spisima)

HEDA FESTINI

(Rijeka)

UDK 170
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 30. X. 1995.

Kako god podijelili suvremene ekološke teorije, bilo kao etičke okolišne teorije¹ ili ekoetike,² nigdje ne vidimo valjano rješenje opreke antropocentrizam – biocentrizam. Čini se da možemo dobro koristiti u te svrhe Nozickovu podjelu etičkih pristupa na teleološke i deontološke³, jer po njegovu tumačenju u deontološkoj etici ključni su termini: sloboda, vrijednost, savjest, odgovornost i uvažavanje (ib., str. 295, 297, 305, 558), termini toliko značajni za neke današnje ekološke teorije.

Pogledajmo koje nam mogućnosti otvara u tom pravcu jedna takva teorija o moralu koju smo nazvali *etički naturalizam* istražujući neotkrivene rukopise našeg filozofa J. Politea (1827–1913).⁴

¹ Palmerova dijeli suvremene ekološke teorije prvenstveno u sedam monističkih okolišnih etika među kojim se ističu upravljanje resursima i miješana okolišna etika. Osim toga, ona spominje i pluralističke okolišne etike, vidjeti Palmer, C. 1994 »A Bibliographical Essay on Environmental Ethics«, *Studies in Christian ethics, Ethics and Ecology*, vol. 7, n. 1, pg. 71–97.

² Tipična je podjela na egocentrizam, antropocentrizam, patocentrizam, biocentrizam i holizam.

³ Teleološka se koncepcija očituje u traženju prosudbe vode li akcije ili pravila povećanju svjetskog dobra, a deontološki stav traži što je barem djelomično pravo, neovisno o dobru, vidjeti Nozick, R. 1981 *Philosophical Explanations*, Harvard Univ. Press, Cambridge Mass. p. 495. Nozickovo je mišljenje da je mnogo utilitarističkih autora koji su se i nedavno zalagali za kombinaciju teleološke osnove i deontološke nadgradnje, te uopće dijeli suvremene etičke teorije na pet kombinacija spomenutih dviju teorija, ib., str. 495–498.

⁴ Vidjeti Festini, H. 1994 »Politeova Plava bilježnica (1879–1880)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, XX, b. 1–2 (39–40), str. 243–253.

Sa svojim izlazištem u početnom utilitarizmu Politeova koncepcija sadrži baš sve glavne prije spomenute deontološke termine, rjeđe 'vrijednost', čiju ulogu više nosi riječ 'vrlina'.⁵

1. PRIRODA I PRIRODNO

1.1. Etički naturalizam

Već je dosta opsežno pisano o Politeovu naturalističkom stavu⁶ isticanjem sve njegove modernosti koja je došla do izražaja u naglašavanju međusobne dostupnosti mentalnih procesa (ib., str. 245–246) i zapostavljanju kolektivnog subjekta ili objektivnog duha (ib., str. 246), što se najbolje očituje u njegovu tumačenju duha vremena kao onoga koji se sastoji u njegovu pojedinačnom i posebnom razvoju od nekih modusa naših dispozicija, tj. unutrašnjih osjeta.⁷ Inače je zapravo Politeo oštro kritizirao tadašnji naturalizam,⁸ a ipak s pravom njegovo gledište možemo zvati *naturalizmom* s dodatkom posebnog atributa – *etički*, jer je naročito naglašavao kako na naturalizam ima utjecaj *moral* (ib., str. 37), te da pod naturalizmom treba podrazumijevati opće procese, tj. odnose u koje se stavlja naš »psihički organizam« prema velikom moralnom načelu – činiti i ne činiti drugima što bismo ili ne bismo činili sebi (ib., str. 7, 8).

1.2. Naturalistički termini

Inače je Politeo dosta često spominjao termine 'svemir', 'zemlja', 'svijet', 'okoliš', 'priroda' i 'prirođeno'.

Već je u svojem prvijencu »Radanje jedne ideje« isticao da su skroviti razlozi života čovječanstva duboko ušli u tu veliku cjelinu *svemira*,⁹ a i kasnije navodi slično da ljudi nisu uzaludni teret *Zemlji* i nisu izvan *Svemira*.¹⁰ Dapače,

⁵ O Politeovu izlazištu iz utilitarizma vidjeti Festini, H. 1994 »Politeova *Smeda Bilježnica* (1880)«, *Filozofska istraživanja*, 14, sv. 1, str. 137–139, 141–142. Navedene deontološke termine Politeo koristi u raznim objavljenim i neobjavljenim spisima u što ćemo se uvjeriti. Vrijednosti spominje u rukopisu *Plava Bilježnica* (PB), str. 57.

⁶ Vidjeti Festini, H. »Politeova *Plava Bilježnica*...«, op. cit. str. 244–246.

⁷ Politeo, J. (PB), str. 53, a pobliže o unutrašnjim osjetima vidjeti Festini, H. »Politeova *Plava Bilježnica*«, op. cit., str. 247.

⁸ Politeo, J. (PB), str. 5, 37.

⁹ Politeo, J. 1919 *Scritti filosofici e letterari*, N. Zanichelli: Bologna, p. 101.

¹⁰ Zabilježke Politeovih predavanja na venecijanskom liceju pod naslovom »Moral ili etika« pravio njegov učenik A. Volpi u g. 1888–1889. koje označujemo kao (I. Volpi), str. 63.

čovjek »živi pod vječnim utjecajem izvanjskog svijeta, s epohom i zemljom kojoj sudbinski pripada«. ¹¹ To i pobliže utvrđuje kasnije kao određenost ljudi posredstvom *okoliša*. ¹²

O prirodi Politeo piše s uvažavanjem. Tako napominje da bi bilo opasno za postaviti učenja o *prirodi*, njih treba uvažavati (ib., str. 20). Osim toga, priroda potiče religiozna osjećanja, ¹³ a i najskrovitija estetska zadovoljstva. ¹⁴ Sam simbolizam prirode izražava nešto što je stalno u našem duhu. ¹⁵

Politeo govori i o *ljudskoj prirodi koju ograničava priroda*, ¹⁶ pa je ljudska priroda zapravo *natura naturans*, tj. kao unutrašnje ognjište koje sačinjavaju naši osjeti, težnje i čitav naš *nesvjesni život*, ali i naši *osjećaji kao najvažnija i najposebnija činjenica naše prirode*. ¹⁷ Ali ne samo to nego i *ljudski duh, misao i kategorije inteligencije* po svojem su tijeku sama priroda ¹⁸, što artikulira njegovu najraniju misao – *čovjekova priroda njegova je slobodna individualna spontanost*, ¹⁹ a što ponovno tvrdi i kasnije riječima da je za čovjeka *prirodno* ono što je plod vlastitoga i individualnosti. ²⁰ Zato se to što je za čovjeka prirodno penje sve do *moralnih vrlina* – čovjeku su *prirodeni* neki osjećaji, kao što su zahvalnost, sućut i sl. U tom pravcu izriče i jednu antiutilitarističku tvrdnju – *ljudskoj prirodi* suprotstavlja se deviza da je korist opće dobro koje je i vlastito (ib., str. 77).

Sve dosada rečeno izgleda ide u prilog dosta velike jedinstvenosti prirode i ljudske naravi koja kao da je njezin daljnji razvitak. Međutim, možemo naći i neke izreke koje bi se dale uklopiti u neku suvremenu okolišnu etiku koja brani prirodu pred nasrtajima čovjeka. Tako Politeo ističe kao sasvim negativan rezultat to što je čovjek postao »gospodarom prirode« uslijed napretka znanosti i materijalnog života civiliziranoga svijeta ²¹. U istom slijedu ide Politeovo upozorenje da bi zgrtanje novca kao duše takvog svijeta moglo dovesti do strašnih posljedica koje se očituju u prijetnji katastrofama industrijskom svijetu (ib., str. 17).

¹¹ Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., p. 91.

¹² Politeo, J. (PB), str. 65.

¹³ (I. Volpi) str. 95; rukopis ružičastih korica koji je Politeo pisao u 1893. g. označujemo kao (R), str. 57.

¹⁴ Politeo, J. (R), str. 27, (PB), str. 57.

¹⁵ Politeo, J. (PB), str. 104.

¹⁶ Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., p. 87, (PB) str. 45, (R), str. 7.

¹⁷ Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., p. 209, (PB) str. 42, 60.

¹⁸ (I. Volpi), str. 90, Politeo, J. (PB), str. 104, 43.

¹⁹ Politeo, J. *Scritti filll*, op. cit. p. 101.

²⁰ (I. Vopli), str. 90.

²¹ Politeo, J. rukopis sa šarenim koricama, označujemo kao (Š), str. 1.

2. POLITEOV NAZIV 'NADNATURALIZAM'

2.1. Ljudska priroda – individualna spontanost

Nakon dosada rečenoga može potpuno zbuniti Politeova upotreba naziva 'nadenaturalizam', kojim objašnjava tipično za čovjeka – *dispoziciju njegove volje da čini dobro*,²² kao i njegova tvrdnja da *klice morala u čovjeku ne postavlja priroda*.²³ U skladu s time Politeo smatra da su sasvim neodređene formule – slijediti i usavršavati prirodu (ib., str. 61), jer je *logika prirode zapravo sasvim drugačija od naše* i sve što se u prirodi odvija nije isto što i način kojim si o tome dajemo računa.²⁴

Priroda npr. ne zna za pravdu (ib., str. 10), ona s nama nije pravedna pa ni mi ne moramo biti s njome pravedni (ib., str. 37). Davno je on ustvrdio da je čovječanstvo organski kompleks za čije tumačenje nije dovoljno svođenje na kemijske ili mehaničke razloge života, jer je za njega bitna *individualna spontanost*²⁵, pa svijet materije nema nikakve veze s dobrim ili zlim,²⁶ a što su toliko bitne alternative za uspostavljanje čovjeka. Zato čovjek zapravo ima veću slobodu što je više neovisan o prirodi, tj. manje je podvrgnut nužnosti,²⁷ jer ako je sve prirodno, nije i nužno.²⁸

2.2. Borba protiv prirode

Prema tome, priroda je jedno, a ljudska priroda ipak drugo – ljudi riječju 'priroda' zapravo brane osjećaj vlastitog očuvanja.²⁹ Čovjek se ne može snaći kao životinja tražeći neposrednim putem podmirenje svojih potreba, nego mora »prilagoditi sredstva cilju«³⁰ i u tom tipičnom odnosu za čovjeka ruka je morala biti prvo sredstvo koje je pridonijelo razvoju ljudskih odnosa, a po čemu se čovjek razlikuje od svega ostaloga (ib., str. 21). To znači da se čovjek od početka borio *protiv prirode*, što pokazuje život plemena i naroda.³¹ Najprije se počeo sučeljavati s *klimatskim nepravilnostima* i svim ostalim nedaćama koje je pružila

²² Politeo, J. rukopisna bilješka od 13. 6. 1880.

²³ (I. Volpi), str. 25.

²⁴ Politeo, J. (PB), str. 40.

²⁵ Politeo, J. *Scritti fil...*, str. 101.

²⁶ Politeo, J. (PB), str. 103.

²⁷ (I. Volpi), str. 16.

²⁸ Politeo, J. rukopis »Smeda bilježnica«, s oznakom (SB), str. 23.

²⁹ Politeo, J. (R), str. 5.

³⁰ Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., p. 23.

³¹ Politeo, J. (PB), str. 17.

zemlja, te je tako nastala *naša civilizacija* za razliku od *starih civilizacija*, kao što su bili Egipat, Indija, Meksiko i Peru, koji su se razvili u optimalnim klimatskim uvjetima.³² Zapravo *više obećava baš ona civilizacija koja se oslanja na ljudsku aktivnost*.³³ Te su aktivnosti dovele pomoću *načela solidarnosti*³⁴ do rezultata koji su čovjeku dali takvu snagu da mu se učinilo kako je stvorio svoju stvarnost.³⁵ No, iako je rastom ljudske aktivnosti porastao i moral³⁶ u borbi protiv prirode, ne samo da se proširila čovjekova mogućnost dobra nego i mogućnost zla,³⁷ pa je civilizacija ne samo potisnula zlo nego je otkrila i veću promjenu uvjeta koji pridonose moralnom zlu (ib., str. 35, 21).

Tako se sasvim dobro tu uklapa njegovo upozorenje na katastrofičnost industrijskog društva, koje bi do kraja bezobzirno išlo za beskrupuloznim iskorištavanjem svijeta, prirode. Zato možemo smatrati etički naturalizam natuknicama ekoteorije koja ide u susret jačanju etike i odgoja, pozivima koji se danas i u nas čuju.³⁸

3. POLITEOV POGLED NA STARIJE I NOVIJE VRIJEDNOSNE TERMINE

Australijski ekoteoretičar Richard Sylvan (Routley) predložio je 1980. g. okolišnu aksiologiju težeći za nadilaženjem opreke između subjektivnih i objektivnih vrijednosti, te je tom prilikom zamijenio starije vrijednosne termine 'pravo' i 'dužnost' s modernijima 'odgovornost' i 'uvažavanje'.³⁹

³² Druga Volpijeva bilježnica odnosi se na Politeova predavanja »Porodica i država«, a označujemo je kao (II. Volpi), str. 11–12.

³³ (I: Volpi), str. 12.

³⁴ Politeo, J. (PB), str. 9.

³⁵ Politeo, J. rukopisna bilješka od 24. 11. 1896.

³⁶ (II. Volpi), str. 13.

³⁷ Politeo, J. (PB) str. 17.

³⁸ Usporedi *Dani Frane Petriša*, Cres, 1995, Program i sažeci, Meštrov, M. »Suvremena ekologija, problematika, sadržaj i domet«, str. 17; Šerman, D. »Biodiverzitet, zatiranje vrsta i održivi razvoj«, str. 26; Cifrić, I. »Socijalnoekološke paradigme«, str. 50; Polić M. »Ekohistorijski pristup problemu zaštite okoliša«, str. 51. O Politeovoj koncepciji uloge samoodgoja vidjeti Festini, H. referat »Porodica, država – pojedinac« na godišnjem simpoziju HFD-a u prosincu 1995.

³⁹ Palmerova piše o »miješanoj monističkoj okolišnoj etici« Richarda Routleya (Sylvana) kao o povezivanju individualne i kolektivne ekoteorije koja sadrži okolišnu aksiologiju što pod utjecajem Meinonga briše opreke između objektivnih i subjektivnih vrijednosti i uvodi neutralni pojam »non-jective«, i to zato što nema vrijednosti koja je sasvim neovisna o onome koji vrednuje (Palmer, C. op. cit., pg. 86, 89). Sylvan podupire tu svoju tvrdnju referencijom na teoriju o »mogućim svjetovima« i zato kod etičke odluke valja uzeti u obzir širok rang mogućih vrijednosti. Zatim je on zamijenio stari par termina pravo-dužnost kao općih s odgovornost-uvažavanje, koji se više odnose na čovjeka (ib., p. 90).

Politeo je u svojim tekstovima sto godina prije Sylvana pokazao slična nastojanja.

3.1. Moralna vrlina – 'nonjektivna' vrijednost

I u Politea naziremo pokušaj da mimoide izrazito individualistički ili kolektivistički pristup, kao što je to učinio Sylvan⁴⁰ koji je uveo umjesto pojmova subjektivne, odnosno objektivne vrijednosti, neutralni izraz 'nonjective' (ib., str. 89, 90), a čemu zapravo odgovara Politeov termin »moralna vrlina«. Kao što smo već uočili, moralna vrlina tipična je za čovjeka, a on je ujedno uvjetovan svojom okolinom i poviješću,⁴¹ što sasvim ukazuje na 'nonjektivno' obilježje.

Još je značajnija sličnost između Politeovih i Sylvanovih pogleda u odnosu na promjenu spomenutih termina, a što Politeo postiže mnogo postupnije i logičnije povezujući pravo i s odgovornošću te dužnost također s uvažavanjem. Time što je Politeo naročito isticao posljednji termin – uvažavanje (rispetto) – ujedno je anticipirao zanimljivu suvremenu englesku (Crickovu) etiku neoaristotelizma (respect).

3.2. Pravo – dužnost

Da Politeo nije smatrao pravo temeljnim za ljudsku preobrazbu, vidljivo je u njegovu »Četvrtom predavanju« na padovanskom Sveučilištu, kada kaže da se preko *prava ljudska priroda ne može* emancipirati.⁴² Pravo je *pravna obveza*,⁴³ tj. pravo je jednakost u slobodi (ib., str. 60) i proizlazi iz zakona (ib., str. 70).⁴⁴ Rekavši da pravo analogno *odgovornosti* mora biti zagarantirano za individualne akcije,⁴⁵ tako je Politeo uspostavio poveznicu između starog termina 'pravo' i novoga – 'odgovornost'.

Dužnost je pak *moralna obveza*⁴⁶ i neovisna je o zakonodavstvu, a budući da je propisuje moral, ona je *moralna dužnost* (ib., str. 72). Nastaje tek onda kada su čovjekovom dušom zagospodarili zakon i sloboda (ib., str. 24).⁴⁷

⁴⁰ O razlikama između tih dvaju stavova vidjeti ib., pg. 73–86.

⁴¹ O tome pitanje u spomenutom referatu »Porodica, država – pojedinac«.

⁴² Politeo, J. *Scritti fil.*, op. cit., p. 191.

⁴³ (I. Volpi) str. 72.

⁴⁴ O pravu i pravednosti vidjeti još Festini, H. »Politeova *Smeda Bilježnica*«, op. cit., str. 139.

⁴⁵ Politeo, J. (PB), str. 95.

⁴⁶ (I. Volpi), str. 28.

⁴⁷ O dužnosti vidjeti još u spomenutom referatu »Porodica, država – pojedinac«.

S idejom dužnosti udružuje se osjećaj uvažavanja,⁴⁸ ali je potonji bolji,⁴⁹ što čini da se Politeo u tom pogledu razlikuje od Kanta. Na taj je način uspostavio svezu staroga termina 'dužnost' s novim 'uvažavanje'.

3.2. *Odgovornost – uvažavanje*

Već smo ranije ustanovili da je Politeo bio više naklonjen modernijim vrijednosnim terminima, kao što je npr. 'odgovornost', kojoj je odmah otkrio područje javljanja – *savjest*.⁵⁰ On ističe da je moralna odgovornost jedno od značajnih svojstava u moralnim procesima⁵¹ i posvećuje joj cijelo poglavlje u tim predavanjima (ib., str. 82–83). Odgovornost, nastavlja dalje, pretpostavlja ideju slobodne volje koja je veliki dio *savjesti* (ib., str. 82) i pri tome razlikuje odgovornost djelatnika od odgovornosti akcije. Po tome su dva temeljna uvjeta moralne odgovornosti: 1) spoznaja dobra i zla, 2) slobodna akcija. Zato je, po Politeu, sasvim jasno da neka bolesna stanja uništavaju ta dva uvjeta (idiotizam, delirij, bolest) ili staračka imbecilnost, odnosno dječja dob (ib., str. 83). Za individualne akcije odgovornost mora biti zagwarantirana.⁵² Kasnije također napominje da je područje volje ono *moralne odgovornosti*.⁵³

On odgovornost dovodi u tijesnu vezu s drugim modernim terminom – *uvažavanje* – oni su skoro isto (ib., str. 356, 360).

Uvažavanje slobode Politeo je spomenuo već u svojem napisu o Marku Polu 1868. g. (ib., str. 442). Odmah u istoj godini on kazuje da je uvažavanje slobode drugih prvo *samoograničavanje* čovjeka.⁵⁴ To je temeljna odrednica,⁵⁵ temeljni osjećaj naše prirode⁵⁶, najdublji osjećaj bez kojega bi svi ostali bili obmana (ib., str. 349). Uvažavanje okružuje osjećaje sućuti, zahvalnosti, stida, majčinske i dječje ljubavi koji prate ideju zakona⁵⁷ i na temelju kojih se razlikuje ljudska priroda od prirode divljaka.⁵⁸ Uvažavanje zapravo više vrijedi od *divljenja*, iako

⁴⁸ (I. Volpi), str. 24.

⁴⁹ Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., pg. 360–361.

⁵⁰ Festini, H. 1977 *Život i djelo Splitsanina Jurja Politea*, Liber: Zagreb, str. 116.

⁵¹ (I. Volpi), str. 17.

⁵² Politeo, J. (PB), str. 95.

⁵³ Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., p. 347.

⁵⁴ Politeo, J. 1868 *Discorso letto nella solenne distribuzione dei premi agli alunni dei due licei ginnasi di Venezia*, Venezia, p. 17.

⁵⁵ Politeo, J. (PB), str. 59.

⁵⁶ Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., p. 351.

⁵⁷ (I. Volpi), str. 26, Politeo, J. (PB), str. 45, 46, 47.

⁵⁸ Politeo, J. (PB), str. 45.

mu se odaju umorni i skeptični narodi i iako se čini da je divljenje prirodnije i samoniklije osjećanje.⁵⁹ Zapravo treba paziti da se ne zamijene uvažavanje i divljenje, premda su oboje uključeni u oblikovanje estetičkih osjećaja (ib., str. 320). Iako je samoniklost osjećaja lijepoga i dobrog jedno (ib., str. 254, 277), uvažavanje beskonačno više vrijedi od divljenja (ib., str. 273), ali treba puno da se narodi riješe divljenja (ib., str. 341). Međutim, baš pad umjetnosti znak je utrnuća uvažavanja, što postupno dovodi do propadanja značajeva i ustanova (ib., str. 342) i zato je sudbonosno po jedan narod da izgubi uvažavanje (ib., str. 358), jer tada nestaje ne samo autoriteta nego i slobode (ib., str. 360). U društvu tada nestaje sve.⁶⁰ Toliko puta napadaju uvažavanje najništavnije stvari (ib., str. 60), npr. ambicija ga uništava, a sve to potvrđuje grižnja (ib., str. 59). Ukoliko se hoće taj osjećaj nadživjeti, treba zaboraviti nerazumnost (ib., str. 60).

Uvažavanje se odnosi na *moralne vrijednosti*, a možda i na *fizičke*, no svakako se tiče *intelektualnih osobina* (ib., str. 57). No, *uvažavanje je svakako tipično za moralno osjećanje* i javlja se u obliku energije volje kojom čovjek mijenja samoga sebe u počast ideje dobra.⁶¹ Uvažavanje moralnog zakona presudno je pri izboru moralnih načela,⁶² ali sam osjećaj uvažavanja ne ovisi o statusnoj pripadnosti, a ni o inteligenciji,⁶³ a hranitelj je religioznih osjećaja.⁶⁴

Politeo napominje da je opasno ne uvažavati učenja o prirodi zaboravljajući ih,⁶⁵ ali istovremeno ističe da se uvažavanje ne bi moglo razumjeti ukoliko bi ga se smatralo nečim prirodnim.⁶⁶ On navodi da osjećamo novi oblik uvažavanja pred činjenicama i stvarima koje priroda sakriva i koje bi pomrsile čitavo društveno zbivanje kakvo je danas.⁶⁷

Ne možemo ne prisjetiti se u svezi s Politeovim posvećivanjem tolike pozornosti 'uvažavanju' istovrsnog Crickova nastojanja da uvažavanju dade svu puninu u političkim procesima.⁶⁸

⁵⁹ Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., p. 278.

⁶⁰ Politeo, J. (PB), str. 45.

⁶¹ Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., pg. 334, 319; (PB), str. 75.

⁶² Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., pg. 116, 124, 367.

⁶³ Politeo, J. (PB), str. 44.

⁶⁴ Politeo, J. *Scritti fil...*, op. cit., pg. 349, 351, 356, 365.

⁶⁵ Politeo, J. (PB), str. 20.

⁶⁶ Politeo, J. (SB), str. 23.

⁶⁷ Politeo, J. (PB), str. 46.

⁶⁸ Vidjeti o tome Festini, H. »Politeova Plava bilježnica«, op. cit., str. 250.

4. ZAKLJUČAK

Politeov etički naturalizam kao svojevrsna jedinstvenost prirode i ljudske prirode kulminira u moralnim vrlinama koje rastu usporedno s ljudskom aktivnošću i s utjecajem samoodgoja, što na svojstven način ide u susret našim današnjim eko-etičkim stavovima. Zalažući se za neutralnu poziciju opreke subjektivne/objektivne vrline (vrijednosti) te poticanjem prelaska starijeg para etičkih vrлина pravo – dužnost u suvremenije odgovornost – uvažavanje, Politeo je sto godina prije R. Sylvana, suvremenog predstavnika tzv. miješane monističke okolišne etike, načeo tu problematiku.

Snažnim naglašavanjem i opsežnijim bavljenjem vrlinom 'uvažavanje' on se našao na putu i tako prominentnog suvremenog neoaristotelizma kakav je onaj engleskog etičara Cricka.

Na pitanje zašto bismo etički naturalizam takvog tipa mogli ponuditi u izradi ekoteorije nalazimo dva odgovora. Prije svega, Politeo nije suviše uporno ostajao na prvenstvu prirode, nego na onome što potvrđuje ljudsku prirodu, a to je moralnost koja sadrži i izražava njegovu pravu prirodu. I to je 'naturalizam' koji sadrži atribut 'etički'. Etički naturalizam mogao bi biti kandidat za ekoteoriju i zato jer samo moralan čovjek može očuvati sebe, a to znači i neophodnu sredinu za oblikovanje i dalji razvoj ljudskosti.

Takva bi koncepcija u svojem daljem razvoju najbolje pokazala da za održanje čovjeka, a pogotovu za prirodu, nije dovoljno makar i najoptimalnije ostvarenje izoliranih priziva na ekoteoriju resursa, očuvanje biodiverziteta ili golog obnavljanja vrijednosnog sustava.

ETIČKI NATURALIZAM KAO EKOTEORIJA (O natuknicama u Politeovim spisima)

Sažetak

U Politeovim objavljenim i neobjavljenim spisima možemo naći natuknice za buduću ekoteoriju, što tog našeg autora iz 19. stoljeća čini značajnim pretečom te problematike, naročito u smislu nadilaženja opreke antropocentrizam – biocentrizam.

Etički naturalizam koji je on ponudio u vidu jedinstvenosti prirode i ljudske prirode što se uzdiže do moralnih vrлина (vrijednosti) usporednim rastom *ljudskih aktivnosti*, kao i utjecajem *samoodgoja*, ima odjeka sve do naših današnjih eko-etičkih zalaganja za ravnotežu prirode i čovjekova svijeta.

Njegovo traženje neutralne pozicije u opreci između subjektivnih i objektivnih vrлина (vrijednosti), postupni prijelaz sa starijeg para etičkih vrлина pravo-dužnost na novije *odgovornost-uvažavanje*, značilo je anticipaciju (sto godina prije) osnovnih stavova australijskog ekologa Sylvana i glavnog naglaska Crickove neoaristotelovske etike koja danas toliko uzima maha u Engleskoj.

IL NATURALISMO ETICO COME ECOTEORIA (Sulle note negli scritti di Politeo)

Sommario

Negli scritti editi e inediti di Giorgio Politeo (1827–1913) possiamo trovare delle note per una futura ecoteoria. Il nostro autore ottocentesco diventa così un importante precursore di questa problematica, ed in particolare del superamento dell'opposizione antropocentrismo-biocentrismo.

Il naturalismo etico, proposto da parte sua come unitarietà della natura e della natura umana, che si innalza fino alle virtù (valori) morali mediante il parallelo incremento delle *attività umane* e sotto l'influsso dell'*autoeducazione*, trova la propria eco anche nel nostro impegno contemporaneo di salvaguardare l'equilibrio della natura e del mondo umano.

La ricerca di Politeo di una posizione neutra nel quadro dell'opposizione tra le virtù (valori) soggettive e quelle oggettive, il passaggio graduale dal binomio precedente diritto-dovere a quello più recente *responsabilità-rispetto* rappresenta l'anticipazione – un secolo prima – sia delle posizioni fondamentali dell'ecologo australiano Sylvano sia della tesi fondamentale dell'etica neoaristoteliana di Crick, che attualmente in Inghilterra si sta rivelando di sempre maggiore importanza.